

Românii hunedoreni în sprijinul Memorandumului din 1892

ION FRĂȚILĂ

Memorandumul românilor transilvăneni din anul 1892, precum și acțiunile lor din perioada procesului intentat fruntașilor Partidului Național Român, se înscriu ca o etapă distinctă în istoria mișcării naționale a românilor subjugăți de monarhia dualistă austro-ungară. Acestea au fost cele mai mari și mai însemnate acțiuni din perioada de după revoluția de la 1848 și pînă în preajma destrămării Austro-Ungariei.

În etapa cunoscută în istorie ca „perioada memorandistă”, în ciuda marilor greutăți și piedici întîmpinate din partea administrației străine, românii subjugăți au reușit să ridice sus steagul luptei de eliberare, să activeze mase din ce în ce mai mari de români, să însuflească încrederea acestora în lupta pentru afirmarea naționalității, pentru cucerirea de drepturi democratice. Marele merit al acțiunilor din această perioadă mai constă și în faptul că problema românească din monarhia bicefală a fost ridicată la rangul de problemă europeană, în susținerea și rezolvarea ei căutîndu-se sprijin dezinteresat la țări, categorii sociale, partide sau personalități care, în numele principiilor umanitare, luau apărarea naționalităților oprimăte.

După cum se știe, prin ideile Memorandumului se pretindeau, în esență, drepturi pe seama poporului român, echivalente cu importanța sa numerică și în viața social-economică a țării. În partea de concluzii care invocă aceste argumente, logica lui este perfectă. „E adevăr neîndoios că muncesc pămîntul acesta și jertfesc din roadele muncii lor plătind tot felul de dări pentru susținerea statului. E adevăr neîndoios că dau, ca oșteni, jertfă de sînge pentru susținerea statului. E adevăr neîndoios că dau, ca oșteni, jertfă de sînge pentru apărarea țării. E adevăr neîndoios dovedit prin miile de școli, pe care le-au înființat și le susțin din propriile mijloace, că ei au conștiința națională și nu vor să fie luați drept niște indivizi, ci se impun ca popor deosebit, care are aspirațiile sale culturale. E adevăr deosebit prin luptele care le-au purtat în timpul secolelor trecute fără de răgaz și prin silințele despre importanța lor etnică, geografică și politică, își cunosc drepturile și țin să fie tratați întru toate deopotrivă cu poporul maghiar”¹.

Avînd caracter politic precumpănitor, Memorandumul urmărea atingerea scopului prin surparea temeliiilor constituționale ale monarhiei dualiste, statornicită de o dietă cu caracter feudal, fără participarea românilor în proporție corespunzătoare cu numărul și însemnătatea lor. Astfel, criticînd legea electorală, Memorandumul dovedește că majoritatea românilor sînt împiedicați de la exercitarea dreptului de vot, pentru că legea electorală prevedea un cens mai ridicat pentru Transilvania. Dispozițiile sale privitoare la teritoriile locuite de români prevedeau 50.000—60.000 de locuitori la un deputat pe cînd în teritoriile secuiești acest număr scădea la aproape jumătate, iar arondarea cercurilor electorale era cu totul nedreaptă. În modul acesta, după aproape o jumătate de veac de la eliberare din șerbie, țărănimea era despuiată de cele mai elementare drepturi cetățenești.

¹ Vasile Netea, *Istoria Memorandumului românilor din Transilvania și Banat*, București, 1947, p. 140.

Legea naționalităților și mai ales arbitrariul aplicării ei, excludea pe români de la funcții superioare, după cum excludea limba română din administrație, făcând în mod treptat pe români să devină tot mai străini în țara lor, pe care strămoșii și părinții lor au apărat-o cu sîngele. De aceea, nu întimplător mișcarea Memoradumului, cu adînci rădăcini în conștiința poporului român, s-a înscris puternic în tradițiile străvechi ale acestui popor pentru libertate și demnitate, devenind o verigă superioară a unui proces multiseclar ce s-a integrat organic în fluxul istoric obiectiv al poporului român ca și al altor popoare aflate sub dominația unor mari imperii multinaționale.

Protestînd la Viena în fața opiniei publice europene, dr. Vasile Lucaciu a demascat politica autorităților Imperiului austro-ungar față de români, declarînd: „de vom pieri noi care am venit la Viena ca reprezentanți, în număr de peste trei sute de oameni, nația noastră nu va pierii, pentru că acasă mai sînt două milioane nouă sute nouăzeci și nouă de mii de români... Azi vorbim înaintea Europei”².

Pămîntul hunedorean a cunoscut puternice frămîntări și ridicări la luptă ale românilor încă înainte de mișcarea memorandistă. În acest sens se remarcă apelul, redactat la 17 februarie 1883 de către fruntașii luptei naționale Ioan Papiu, Lazăr Petco, Virgil Olariu și Francisc Hossu Longin pentru participarea a cît mai multor români la adunarea fixată în Deva la data de 10 martie a aceluiași an, în scopul protestării contra legilor școlare ale lui Trefort din 1879 și 1883, îndreptate împotriva folosirii limbii române și a existenței școlilor românești.

Iată cum este formulat acest apel: „Subscriși, în coînțelegere și unire cu mai mulți amici, am aflat de indispensabilă trebuință a convoca o adunare a tuturor românilor din comitat pe ziua de 10 martie 1883 stil nou, după amiază ora 3, aici în Deva, pentru ca între marginile legii să găsim modalitățile eficace și măsurile corespunzătoare spre a întîmpina noul proiect de lege, pe care guvernul unguresc și camera din Budapesta se încearcă din nou a-l crea în contra existenței naționale, referitor la instrucțiunea în școlile medii, prezentat deja camerei. Drept aceea, pe cînd ne luăm voia a-ți atrage atențiunea asupra acestui momentos obiect, te invităm cu tot respectul să binevoiești a te prezenta negreșit la acea adunare, în tot cazul remarcabilă, și totdeauna a stărui atît la inteligența cît și la poporul de rînd din jurul dumneatale, să se prezinte în număr cît se poate de considerabil, ca astfel să putem da, chiar și prin numărul participanților, însemnătatea cuvenită acestui act ce este a se săvîrși”³.

În încheierea rezoluției adunării românilor hunedoreni din 10 martie 1883, printre altele, se arăta: „Avînd în vedere că prin proiectul de lege ce se intenționează a se valida ca lege vedem voința de a surpa absolut existența noastră națională, dînd curs și dezvoltare liberă curentului sinistru din țară înscăunat de fanatism, pentru maghiarizarea a toată populația țării în mod nepatriotic și care este un atentat ce se comite condamnabil contra naționalității noastre... avînd în vedere că suprema condițiune a bunăstării și înfloririi

² Idem, *De la Petru Maior la Octavian Goga. Studii și evocări istorice* București, 1944, p. 250.

³ Arh. St. Deva, fond Vicariatul greco-catolic Hațeg, dosar 187/1883, f. 16.

patriei nu poate să condiționeze de la nemulțumirea absolută a unei populațiuni a patriei în număr de aproape trei milioane de suflete, oricât de salutară ar părea aceea elementului astăzi domnitor rasei maghiare... În fața țării, în fața patriei pe care mult și cu duioșie o iubim și în fața lumii, contra acestei încălcări a civilizațiunii prin instrucțiune protestăm cu solemnitate!"⁴

După ce s-a făcut cunoscut refuzul împăratului Francisc Iosif I și s-a răspândit vestea referitoare la agresiunile împotriva memorandiștilor, în diferite țări europene se conturează numeroase mișcări de protest de o amploare și intensitate deosebite. Mitingurile de amploare au loc, la București și numeroase localități din România. În chemările pentru aceste manifestări se dezvăluia lumii toate nedreptățile suferite de românii din monarhia austro-ungară, dar se cuprindeau și prevestiri încurajatoare cu privire la izbînda care va veni, care trebuia să vină, deoarece generații mari au visat-o, o visau atunci toți românii devenind drapelul și crezul lor⁵.

Urmărirea în justiție a fruntașilor politici români a prilejuit un alt val de proteste împotriva regimului dualist, însoțite de numeroase manifestații pentru unitate. Acestea lăsau să se întrevadă că singura posibilitate de îndreptare a nedreptăților suferite de poporul român este împlinirea dezideratelor cu privire la autonomia Transilvaniei și egalitatea în drepturi a poporului român.

Asemenea manifestări determină dispariția calcului prefăcut al guvernului, locul lui fiind luat de o agitație prevestitoare unor măsuri drastice pentru primăvara anului 1894. Acestea s-au concretizat în încercări de corupere și intimidare a fruntașilor politici ai românilor, urmate de altele de ordin administrativ, judiciar și politic. Pe această linie se urmărea etatizarea administrației județene în timpul cel mai scurt, introducerea cenzurii preventive pentru ziarele nemaghiare, înăsprirea pedepselor pentru agitațiile „antipatriotice”, desființarea legii naționalităților, modificarea legilor școlare, numirea corpului profesoral la școlile confesionale, aprobarea de către Ministerul Cultelor a numirii profesorilor la institutele teologice, măsuri energice represive împotriva preoților agitatori, suspendarea dreptului de asociere și întrunire⁶. Zadarnice au fost aceste eforturi. Prin ele se obțin doar rezultate aparent lipsite de trăinicie, întrucît cauzele care au generat mișcarea nu numai că nu au fost înlăturate, dar nici măcar atenuate.

Înainte cu două luni de începerea procesului memorandiștilor, agitațiile, frământările și mișcările au cunoscut o deosebită intensitate pe pămîntul transilvănean, dincolo de Carpați, precum și în străinătate. Însăpămîntate, autoritățile recurg la tot felul de măsuri, unele mai nechibzuite ca altele. Spre a întîmpina mișcările românilor, care le amînteau pe cele din 1848—1849, se face apel la sprijinul armatei. Printre zonele unde situația este apreciată a fi mai gravă se situează cea din jurul Orăștiei. Rapoartele prefectilor reliefau că la procesul Memorandumului vor participa un mare număr de țărani, că românii vor să pregătească „inculpaților” un drum triumfal.

Zadarnice au fost toate măsurile luate. Numeroasele mișcări de protest de la sfîrșitul lunii aprilie și începutul lunii mai, împotriva politicii agresive a guvernelor maghiare au dovedit fără putință de tăgadă că „poporul este cu

⁴ Arh. St. Cluj Napoca, fond Francisc Hossu Longin, dosar 251/5, f. 6.

⁵ Vasile Netea, *Istoria Memorandumului...*, p. 335—336.

⁶ Z. Picișanu, *Guvernele ungurești și mișcarea memorandiștă a românilor din Ardeal*, în „Revista Fundațiilor regale”, I (1934), nr. 6, p. 85—86.

conducătorii”. Pretutindeni poporul îi asigura pe memorandiștii, comparați cu „falnici stejari”, că loviturile ce li se dau lor sînt simțite de „întreg codru” și că, în timp ce ei, stejarii, stau neînfricați, „codrul vîjiiie” încredințindu-i că nu vor fi lăsați singuri ⁷.

Drumul memorandiștilor de la Sibiu la Cluj a fost o adevărată cale triumfală. În toate gările mulțimea de oameni și-a întîmpinat conducătorii cu flori și cîntece naționale de îmbărbătare, din care nu lipsea „Deșteaptă-te române!”. După cum relatea corespondentul „Gazetei Transilvaniei”, în ziua de 7 mai, orașul Cluj, unde s-a desfășurat procesul Memorandumului, avea o înfățișare neobișnuită. „De ieri Clujul și-a schimbat fața—aprecia susnumitul corespondent a doua zi, 8 mai — Cu toate trenurile și pe toate intrările Clujului venea românii din toate părțile țării cete-cete. Aproape toate satele Transilvaniei sînt reprezentate astăzi la Cluj, Banatul-Tișișoara, Crișana, Maramureșul, Sălajul, Valea Bistriței, Munții Apuseni, cu un cuvînt toate colțurile locuite de români și-au trimis reprezentații la Cluj” ⁸.

În majoritatea localităților transilvănene au avut loc entuziaste și emoționante manifestații de simpatie, de solidaritate, îmbărbătare și nădejde pentru împlinirea dreptății. Numeroase telegrame și scrisori de solidaritate, întărite de zeci, sute și mii de semnături, ale locuitorilor de pe străbunele meleaguri hunedorene încredințau pe „inculpați” că ei sînt cu trup și suflet în simțăminte, în gânduri și aspirații alături de ei. Prin ele ei vesteau lumii că Memorandumul este al întregului popor român, că izbînda dreptății nu este departe.

Astfel, cei peste două mii de români din localitățile Roșcani Panc-Săliște, Mihăești, Făgețel și Stretea, adunați la Roșcani în ziua de 20 aprilie 1894, adresîndu-se conducătorilor luptei naționale implicați în proces, arătau: „Falnici stegari! Iluștrii bărbați! Ziua nemesiei (răzbunării), ziua de neagră răzbunare, iat-o sosită. Ziua înviforată și de grea cumpănă, iat-o că răzbește furtunatic asupra noastră. Lacrimi ude, suflete zguduite și inimi zbuciumate de greul durerilor unesc maiestatic ecoul de gânduri și rugăciuni ridicate din piepturile arzătoare ale milioanei de frați de un singe cu voi și înălțate sus, sus, la Dumnezeuirea neamului nostru, la a ei veșnicie nepingărită. Poporul românesc din comunele unificate Roșcani-Mihăești, comitatul Hunedoara, în fața nemaipomenitelor porniri dușmănești și ale prigonirilor nebunaticе desprinse față de noi în mod atît de josnic de stăpînirea neomenoasă și dușmană vieții noastre românești, greu lovit prin cel mai nou și mai temerar act de violență, face următoarele enunțiațiuni: 1. Memorandumul prezentat la supremul factor constituțional este vorba limpezită a inimilor noastre, este mărgăritarul politicii noastre. 2. Procesul intentat frunțașilor din comitetul nostru central al Partidului Național și care este fixat pe ziua de 25 aprilie (7 mai) este a se privi și primi de al nostru proces. 3. Orce sentință sau verdict se va pronunța asupra capetelor acestor frunțași ai noștri este a se privi ca aduse și asupra noastră. 4. Facem responsabil guvernul țării pentru orce întîmplare ce ar urma din acest act de înaltă nepolitică a sa și sîntem prea plăcut îndemnați a declara că sîntem rezoluți (hotărîți) a aduce orce jertfă pentru ei și a-i apăra pînă la cea din urmă picătură de sînge al nostru în contra tuturor fără-delegilor ce ar izvorî nedreaptă sentință. Iar voi luptaci neînfricați, luptați-vă

⁷ Desăvîrșirea unificării statului național român. Unirea Transilvaniei cu vechea Români. București, 1968, p. 67.

⁸ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 91 din 26 aprilie/8 mai 1894.

cu bărbăția cu care ne-ați știut storce pînă acum iubirea, respectul și admirația noastră, Noi, poporul, numai peste trupurile noastre vom lăsa ca să fim despărțiți. Izbînda cauzei noastre. Cu îmbărbătări frățești”⁹.

Într-o scrisoare din Deva se spunea: „Poporul român, bărbați, femei, tineri, bătrîni, mici și mari din opidul Deva, cu trup și suflet declară că procesul Memorandumului e procesul lor; judecîndu-se și osîndindu-se reprezentanții legitimi ai noștri, judecați și osîndiți vom fi noi, poporul”¹⁰.

La asemenea acte era firesc ca autoritățile să nu stea cu mîna în sîn. Rapoartele diferiților prefecti ai comitatelor românești nu mai conținesc să sosească pe adresa Ministerului de Interne, prin acestea solicitînd luarea de măsuri drastice împotriva mișcării naționale românești. „Numai prezența forței armate este în stare să frîneze pe valahii agitați, numai ea poate împiedica izbucnirea primejdioasă”¹¹.

Repetat, în rapoartele autorităților se arăta că procesul memorandiștilor a produs în sînul populației românești o mare indignare, ceea ce de fapt reprezintă un adevăr. Semnificativ în acest sens ni se pare protestul românilor din satul Visca, din 20 aprilie 1894. Iată ce se spune în acest protest: „După ce v-au tras în judecată pentru că ați îndrăznit a înainta suferințele poporului român printr-un memorand la capul suprem al statului și vă învinovătesc cum că ați lucrat fără consimțămîntul poporului român, ceea ce nu e adevărat, căci Memorandumul și noi subscriși la această adevărită cu toți il primim de al nostru și cu al nostru consimțămînt l-ați făcut, cauza pentru care luptați cu energie e a întregului popor român, vă admirăm cu dragoste și ne declarăm solidari cu voi cu inima și sufletul nostru. Mergeți înainte cu perseverență pe calea de grea încercare, că dreptatea e a voastră și noi sîntem în tot locul cu voi. Protestăm cu energie contra persecuțiilor ce vi se fac. Tărie și credință neclintită, căci noi fiind dreptatea, cu noi este Dumnezeu”¹².

Acest protest constituie o replică a celor peste trei sute de români din Visca la ideea susținută de guvern că memorandiștii nu ar prezenta năzuința întregii populații românești transilvănene. Același lucru fac în hotărîrea lor și cei din Simpetru, care adresîndu-se memorandiștilor implicați în proces arată: „Falnici stegarii ai românismului! Ca un far luminos în noaptea furtunoasă a iernii, astfel v-ați ridicat voi, neînfricați luptători, în noaptea cea plină de suferințe a vieții românești ca să ne arătați calea mîntuirii. Dar stăpînii întunericului, dușmanii libertății popoarelor, au sărit ca să vă stingă puterea luminoasă, aruncîndu-vă în mușgaiul temnițelor. Prea tîrziu! Focul iubirii de neam s-a aprins și arde cu flăcările stinse în inimile milioanele de români. Veți merge deci cu fruntea ridicată înaintea judecătorilor voștri, căci nu voi, ci prin voi întregul popor român va fi judecat. Cu voi sîntem, căci voi pentru noi suferiți”¹³.

Fiind întărite cu zeci și sute de semnături, asemenea adeziuni încredințau pe inculpați că întregul popor român, bărbați, femei, bătrîni și tineri, sînt cu trup și suflet în gînduri și aspirații alături de ei. Acestea demonstrau lumii că Memorandumul a fost al întregului popor român, că procesul intentat frun-

⁹ Arhiva Muzeului Unirii-Alta Iulia, inv. nr. 424.

¹⁰ „Tribuna”, nr. 94/1894.

¹¹ Arh. St. Oradea, fond Prefectura județului Bihor, Cabinetul prefectului, dosar 4/1 94, f. 3.

¹² Arhiva Muzeului Unirii-Alta Iulia, inv. nr. 493.

¹³ Ibidem, inv. nr. 433.

tașilor luptei politice a inițiatorilor acestuia este de asemenea procesul întregii națiuni române, că izbînda dreptății nu era departe.

R É S U M É

L'auteur souligne que „le période des mémorandums” représente un point culminant de la lutte du peuple roumain pour les droits politiques et nationales, un moment d'une signification historique, le plus important après la Révolution de 1848. Le Memorandum stipulait que les roumains devaient avoir des droits correspondant à leur nombre et à leur importance dans la vie socio-économique du pays.

L'article démontre que les roumains de Hunedoara, aussi que les autres, se sont revoltés, même avant 1892 contre les abus des autorités qui visaient les institutions roumaines de culture et surtout la langue roumaine. L'auteur a inséré des extraits des documents de l'époque et a démontré que les roumains de Hunedoara considéraient le procès du Memorandum comme le procès de tous les roumains opprimés donc, comme leur propre procès.

P R É C I S

The author underlines that the „memoranda period” represents a climax of the Romanian people's struggle for political and national rights, a moment of historic significance, the most important one after the 1848 Revolution. The Memorandum stipulated that the Romanians' right should be in accordance with their number and importance in the country's socio-economic life.

This paper shows that, besides the other Romanians, those of the Hunedoara county rised even before 1892 against the authorities attempts to undermine Romanian cultural institutions and especially the Romanian language. The author inserts excerpts from documents of the time and demonstrates that the Romanians of the Hunedoara county considered the Memorandum trial as all the oppressed Romanians' trial, thus as their own.